

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.10, maj 2017

Indledningen er redigeret af Klaus Nielsen og Jon Tafdrup

Tilsyn ved dr.theol. Troels Nørager

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

Indledning til “Om den sande Christendom”

ved Steen Tullberg

Indhold

- 1 “En Tvilling-Nød fra Tyverne”
- 2 Apologetiske tilløb
- 3 Skriftets tilblivelse
 - 3.1 Den mageløse opdagelse
 - 3.2 Embedsnedlæggelsen
- 4 Den teologihistoriske baggrund
- 5 Indhold
 - 5.1 Sand kristendom og kristendommens sandhed
 - 5.2 Sand og falsk kristendom
 - 5.3 Menighedens levende vidnesbyrd
- 6 Efterliv
- 7 Anvendt litteratur

1 “En Tvilling-Nød fra Tyverne”

“Om den sande Christendom” blev trykt i bind 4 og 5 af Grundtvigs og A.G. Rudelbachs *Theologisk Maanedsskrift* i perioden fra januar til juni 1826. Det er af Grundtvig selv og af eftertiden hyppigst blevet behandlet sammen med “Om Christendommens Sandhed”, der udkom i samme tidsskrifts bind 6-9 i perioden fra juli 1826 til juni 1827. Tilsammen kan de betegnes som Grundtvigs apologetiske hovedværk og som hans mest omfattende systematisk-teologiske arbejde (jf. Nørager 2017, s. [1]). Da han i 1865 udgav de to skrifter i bogform, kaldte han dem i efterskriften for “En Tvilling-Nød fra Tyverne” (Grundtvig 1865, s. 419). I det følgende skal kun det første af de to skrifter afhandles, dog med udgangspunkt i den

grundlæggende sontring, der udtrykkes i de to titler.

2 Apologetiske tilløb

Første gang Grundtvig offentligt skelner mellem, hvad sand kristendom er, og om kristendommen er sandheden, er i “Var Morten Luther en Christen, eller var han en Kjætter?” fra maj 1824. Her indfører han sontringen mellem sand kristendom, dvs. hvad Kristus har lært, og kristendommens sandhed, dvs. om den er troværdig. Det første spørgsmål er ifølge Grundtvig historisk og skal besvares “af Apostlerne og de første Christne”, det andet vil altid være et samvittighedsspørgsmål, der kun kan afgøres personligt af den enkelte ved erfaringens vidnesbyrd (Grundtvig 1824a, sp. 564).

Sontringen falder i en polemik om Henrich Steffens vendt mod Jens Krag Høst, men den større sammenhæng er Grundtvigs forsøg på under indtryk af omverdenens åndelige ligegyldighed at skrive et forsvarsskrift for kristendommen. Bl.a. inspireret af sin læsning af Steffens var han begyndt på dette i efteråret 1823, men det var et arbejde, der gik i stå og blev genoptaget adskillige gange i de følgende måneder (se [indledningen](#) til “Var Morten Luther en Christen, eller var han en Kjætter?”). En utrykt afhandling til kristendommens forsvar blev således til i de første måneder af 1824: “Brevveksling imellem Nørrejylland og Christianshavn” (Grundtvig 1906, s. 228-236. Grundtvig-arkivet, [fasc. 99](#); titlen er ikke Grundtvigs, men skyldes Begtrup). Hovedmanuskriptet til dette værk er blandt de mest udførlige af de ca. 20 forskellige udkast til et forsvarsskrift, der findes i Grundtvigs efterladte papirer (jf. Begtrup 1901, s. 38-47). Afhandlingens ledende idé er netop forskellen mellem spørgsmålene: “Hvad er den sande kristendom?” og “er kristendommen sandhed?”, som peger frem mod tvillingeteksterne fra 1826-1827.

Grundtvig lagde hen over sommeren 1824 apologetikken til side for en stund og skrev i stedet det store digt *Nyaars-Morgen*, men i begyndelsen af 1825 indvilgede han i at være medudgiver af *Theologisk Maanedsskrift* og genoptog apologetikken, nu i harme over forfølgelsen af de gudeligt vakte på Fyn. I tidsskriftets to første bind publicerede han bl.a. to større artikler vendt mod det, han forstod som rationalisme, “Om det attende Aarhundredes Oplysning i Salighedens Sag” fra april-maj og “Om Natur og Aabenbaring” fra juni-august 1825, hvoraf den første er direkte nævnt i “Om den sande Christendom” (s. 227).

3 Skriftets tilblivelse

3.1 Den mageløse opdagelse

Ifølge Kaj Thaning står “Om den sande Christendom” i et særligt forhold til det, man senere har kaldt hans mageløse opdagelse (jf. Thaning 1981). Grundtvig gjorde sin opdagelse i sommeren 1825 og nævnte den første gang offentligt i en prædiken den 31. juli i Vor Frelzers Kirke. Opdagelsen blev afgørende for, at han i *Kirkens Gienmæle* (udgivet 5. september) omsider lykkedes med at formulere et forsvarsskrift. Det var i dette fejdebrev, at Grundtvig præsenterede den ‘kirkelige anskuelse’, som byggede på

hans opdagelse af, at grundlaget for kristendommen ikke er at finde i Bibelen, men i trosbekendelsen ved dåben og indstiftelsesordene ved nadveren. Han udbyggede især den kirkelige anskuelse i tvillingeskrifterne og i den tredelte artikel "Om Religions-Frihed" fra 1827, hvis sidste del blev undertrykt af censuren.

Meget tyder ifølge Thaning på, at store dele af "Om den sande Christendom" er skrevet *før* Grundtvigs mageløse opdagelse. Thaning argumenterer således for, at de tre første stykker er blevet til inden den 31. juli 1825. Den afsluttende fjerde del skiller sig markant ud både ved sin længde (den er næsten dobbelt så lang som hver af de foregående) og ved sit indhold. Hvor de tre første synes skrevet ud fra et klassisk luthersk skriftteologisk synspunkt, dukker den apostolske trosbekendelse som kristendommens grundlag op i sidste stykke (s. 253), der også stilistisk er helt anderledes og fx ikke i nær samme grad benytter sig af ophobede bibelcitater som argumentationsform.

3.2 Embedsnedlæggelsen

Man kan imidlertid også bringe skriftets tilblivelse i tættere sammenhæng med dets udgivelse (januar til juni 1826). I dette tidsrum befandt Grundtvig sig i det dramatiske efterspil til *Kirkens Gienmæle*. H.N. Clausen havde anlagt injuriersag mod Grundtvig i oktober 1825, som derpå havde indsendt en klageskrivelse til kongen for at få injuriersagen erklæret ulovlig. Først den 10. april 1826 blev der afsagt kendelse. Den gik Grundtvig imod, og bl.a. derfor valgte han den 8. maj at nedlægge sit embede. Senere i sit liv angav Grundtvig som medvirkende årsag, at der blev nedlagt forbud mod at synge hans salmer ved tusindårsfesten. Festen skulle være en markering af tusindåret for Ansgars komme til Danmark og fandt sted i landets kirker 1. pinsedag, den 14. maj 1826 (jf. [indledningen](#) til *Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen*).

Læs mere

Injuriedommen senere på året, den 30. oktober 1826, medførte, at Grundtvig blev underlagt livsvarig censur, hvilket var grunden til, at han trak sig som medredaktør af (men ikke bidragsyder til) *Theologisk Maanedsskrift*. "Om den sande Christendom" er derfor ikke alene udgivet med injuriersagen som baggrund, men formentlig også i forventning om, at den ville medføre censur, hvilket var den automatiske følge af injuriedomme (jf. Dam 1999, s. 11).

Det er dermed muligt, at det er embedsnedlæggelsen og omstændighederne omkring den, der får Grundtvig til at standse op og nærmere overveje forholdet mellem hans nye kirkesyn og den lutherske overlevering (jf. fx Begtrup 1936, bind 1, s. 48). Det ville også forklare springet i tid mellem udgivelsen af de tre første stykker og det fjerde, hhv. januar-marts og juni 1826. Denne tolkning indebærer, at Grundtvig under affattelsen af de tre første stykker af "Om den sande Christendom" ikke har været helt afklaret om konsekvenserne af sin kirkelige anskuelse, som den er fremstillet i *Kirkens Gienmæle*.

Hvordan man end forklarer den tydelige forskel mellem de tre første stykker og det fjerde (som Grundtvig selv er opmærksom på, s. 248 f.), så kan de tre første stykker tænkes at være skrevet som en selvstændig helhed til månedsskriftet. Efter at have færdiggjort dem, har Grundtvig vendt sig mere direkte kritisk imod det lutherske skriftprincip og er samtidig begyndt at besvare spørgsmålet om kristendommens troværdighed. Man kan argumentere for, at fjerde stykke med sin understregning af den apostolske trosbekendelse deler præmis med "Om Christendommens Sandhed" og derfor bør behandles sammen med dette skrift (se fx Thodberg & Thyssen 1983, s. 241). Det skal dog ikke følges her.

4 Den teologihistoriske baggrund

I "Om den sande Christendom" taler Grundtvig meget bredt og i nedsættende betydning om rationalisterne og de skriftkloge og et enkelt sted mere neutralt om "de kritiske Theologer" (9). Den bibelkritik, der især er hans angrebepunkt, var et produkt af oplysningstiden og kan fx føres tilbage til en skikkelse som Johann Salomo Semler, der regnes for en af ophavsmændene til den såkaldte historisk-kritiske metode, hvis udgangspunkt var at betragte Bibelen på dens historiske betingelser og ikke som en bog inspireret eller indblæst af Gud eller Helligånden (den såkaldte verbalinspirationslære). En af konsekvenserne af denne tilgang var, at Bibelen ikke længere blev udlagt som et modsigelsesfrit skrift, men at man begyndte at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt i indholdet. Grundtvig nævner en af Semlers elever, Griesbach (229), og en anden rationalistisk teolog, Tzschirner (226 f.), men ellers er der ikke konkret adresse på hans rationalismekritik. Til gengæld er der vidnesbyrd om, hvordan samtidens 'rationalister' tilsyneladende har omtalt Grundtvig og hans tilhængere: "man kalder os Menneske-Hadere, Overtroens Tals-Mænd, og Mørkets Apostle" (223).

For en nærmere betragtning er rationalismen blot en blandt flere af oplysningstidens teologiske retninger, der også omfatter formidlingsteologi (i traditionen fra Wolff), neologi og supranaturalisme. Positionerne fra wolffianisme til rationalisme betegner "en tiltagende svækkelse i synet på den kristne åbenbarings karakter af gudsmeddelelse uafhængigt af den menneskelige tanke og dermed en tiltagende prioritering af fornuftens selvstændige virke" (jf. Pedersen 2013, s. 181); supranaturalisme, som i 1820'erne blev et teologisk modeord, er primært en reaktion på rationalisme og naturalisme (dvs. på den opfattelse, der kun anerkender naturlige årsagers virkelighed). De nævnte positioner løber ofte sammen hos den enkelte teolog, og Grundtvig taler i sit skrift alene om rationalisme. Det, han tordner imod, er, at rationalismen, som oprindeligt var udpræget kristendomsfjendsk, nu er trængt ind i teologien og dermed har gjort kristelig teologi til "bibelsk Philosophie" (232), hvilket i hans øjne fører til en selvundergravende form for teologi. Ifølge ham bør man tage "Fornuften fangen under Troens Lydighed" (232) og ikke som rationalisterne dyrke den som en afgud.

I Danmark var oplysningsteologien repræsenteret af skikkelser som fx Christian Bastholm og C.F. Hornemann, som i høj grad gjorde kristendom til et spørgsmål om moral. Bastholm hyldede således Jesus som det uovertrufne forbillede, og det er et

sådant synspunkt, Grundtvig ironisk henviser til med ordene om Jesus som “en særdeles udmærket Mand og ret et Dydens Mønster” (10). Den rationalistiske teologi tolkede desuden Jesus efter den såkaldte akkommodationsteori, ifølge hvilken han havde tilpasset sit budskab til sin samtids herskende forestillinger. Grundtvig indleder sit skrift med at polemisere imod dette:

Derimod sige de Skriftkloge, at den sande Christendom, som virkelig findes i det Ny Testamente, er egenlig det Samme, som man kan lære af sin *egen Fornuft*, saa det kaldes kun Christendom, fordi *Jesus Christus* bragde de hartad overalt forglemte, eller dog forvanskede Sandheder om Gud, Forsyn og Udødelighed, samt om Menneskets Pligter, igien for Dagen, indklædte disse Sandheder i et for de sandselige Mennesker passeligt Sprog, og gav dem *Navn af* en Guddommelig *Aabenbaring*, hvorved de fandt Indgang hos de raae, sandselige Mennesker, som ikke var kloge nok til selv at indsee Sandheden, og maatte derfor, som Børn i Forstand, troe den blindt (4).

Grundtvigs kritik af rationalisterne omfatter utvivlsomt også H.N. Clausen og ligesindede, selv om det ikke er særlig præcist at kalde Clausen for rationalist (se [indledningen](#) til *Kirkens Gienmæle*). Grundtvigs kritik er desuden et led i selve det program, som *Theologisk Maanedsskrift* var blevet grundlagt på. I første binds fortale havde Rudelbach givet et billede af tidens teologiske tendenser og udpeget en ny vantro, som “har nu snedigen opfundet sig et nyt Navn, som bedre kunde klinge for høviske Øren; den kalder sig *Rationalisme*” (Rudelbach 1825, s. 2).

5 Indhold

5.1 Sand kristendom og kristendommens sandhed

Tvillingskrifternes grundlæggende sondring mellem sand kristendom og kristendommens sandhed dukker op flere gange i begyndelsen af “Om den sande Christendom”. Problemet med de rationalistiske teologer er ifølge Grundtvig, at de behandler det sidste af de to spørgsmål (er kristendommen sand?) først. Deres sandhedsmålestok er deres egen fornøft, og de kalder det, der for denne står som det væsentlige, for sand kristendom og oprindelig kristen tro. Man kommer ifølge Grundtvig først fri af den rationalistiske vildfarelse, hvis man stiller spørgsmålene i den rigtige rækkefølge, og han formulerer sit alternativ på flere måder. Fx er det “to ganske forskellige Spørgsmaal: *hvad Jesus har sagt*, og *hvorvidt han sagde idel Sandhed*” (11); og “*Jesu Ords og Christendommens Sandhed og Troværdighed* det er og skal være et ganske eget Spørgsmaal”, mens et andet spørgsmål er “om Meningen af *Jesu Ord*, og om den sande ☉: ægte Christendom” (12). Senere (i andet stykke) vil Grundtvig påvise Den augsburgske bekendelses overensstemmelse med Det Nye Testamente, og igen slås det fast, at man ikke må forveksle undersøgelsen af, hvad der er den sande kristendom, med spørgsmålet om kristendommens sandhed, “der bør være Gienstand for en ganske egen Betragtning”, når det først er fastslået, hvad der er sand kristendom (103).

5.2 Sand og falsk kristendom

Forfædrenes kristendom var ifølge Grundtvig den sande og “vore Dages den Falske” (5). Den sande kristendom er at finde i Det Nye Testamente, og Luthers lære er

oprindelig, bibelsk kristendom. Det, rationalisterne betragter som sand kristendom, er ifølge Grundtvig noget helt andet end den kristendom, man møder i Luthers lille katekismus og i Den augsburgske bekendelse. Ifølge Grundtvig guddommeliggør rationalisterne deres egen fornuft og anser den for Kristi statholder ligesom paven i Rom. Derved gør de sig til herrer over menighedens tro, og “hvad er Pavedom Andet, end *selv gjort Christendom*, man vil paatvinge Christi Menighed!” (203).

Grundtvig henviser til Jesu historie og betydning ifølge evangelierne, ikke mindst Johannesevangeliets tale om Faderens enhed med Sønnen, om Kristus som sandheden og som det sande vintræ o.l., og til apostlene som de eneste rette fortolkere af Jesu ord. Når rationalisterne påstår, at apostlene ikke forstod Jesus, viser de kun, at de ikke (som de gamle lutheranere) søger den ægte, oprindelige kristendom efter “det Ny Testaments Forskrift” (202). Forfædrene antog Jesu historie for “bogstavelig sand, som den stod at læse” (8), og man kan ikke “rive *Jesu Ord* fra hans Levnet” (10). Ifølge evangelierne var Jesus selv den personificerede Guds nåde og ikke bare et menneske, der troede på og lærte om nåden (18). Hvis ikke apostlene har fortalt os, hvad der er ægte, uforfalsket kristendom, så kan “al Verdens Theologer” heller ikke sige os det (198); når teologerne siger, at de har Jesu Kristi egen tro og ikke apostlenes, gør de ifølge Grundtvig sig selv til Kristus, for vi ved ikke noget som helst om Jesu Kristi tro, bortset fra det som apostlene fortæller (199); deres lære er de kristnes “eneste, ufravigelige Troes-Regel” (200). Grundtvigs pointe er altså, at man ikke kan skelne mellem ægte og uægte ved evangelierne, vi har kun apostlenes overlevering at holde os til, og man gør kristendommens grundlag til den rene vilkårlighed ved at drive en kile ind i evangelierne og sortere de Jesus-ord fra, som ikke er umiddelbart forståelige eller ikke stemmer overens med gældende moral og fornuft.

5.3 Menighedens levende vidnesbyrd

De tre første stykkers skriftteologiske bevisførelse viger som nævnt i fjerde stykke for tilsynekomsten af den kirkelige anskuelse. Grundtvig har her fundet løsningen på problemet med den sande kristendom i den mageløse opdagelse af den apostolske trosbekendelse, dvs. i erkendelsen af, at der var kristne, der bekendte deres tro og håb, før Det Nye Testamente blev skrevet. Han distancerer sig fra de tre forudgående stykker, hvor han gav den “som en betænksom luthersk Theolog, der ei turde adskille Spørgsmaalet om den apostolske Christendoms Skikkelse, fra det om Apostlernes egne Ord i deres Skrifter” (249). Om sit forsvar for Den augsburgske bekendelse i de tidligere stykker siger han, at dens overensstemmelse med den oprindelige, sande kristendom kunne han have vist langt klarere, hvis han var gået ud fra kirkehistorien i stedet for skriften. Problemet med at gå ud fra skriften alene er, at man læser, som man er, og at der er utallige muligheder for selvbedrag, fordi vi alle er underlagt syndefaldets virkelighed. Selv hjertets trang og erfaring er derfor et usikkert grundlag at bygge på (236 f.).

Ad skriftprincippets vej kommer man ikke ind i “*Jesu Kristi* urokkelige og udelelige Kirke, men kun i en *Skole*”, der ældes og forgår som alt menneskeværk (253). Det er derfor nødvendigt at gå en anden vej end skriftteologiens og indse, at den sande

kristendom virkelig forplantes ved et menneskeligt vidnesbyrd, men at det må søges i kirkens historie, så sandt kirken virkelig har en historie (247). Her hører Det Nye Testamente hjemme som et menneskeligt vidnesbyrd om kirkens ældste historie og ikke som en åbenbaring, som de lutherske teologer påstod. Og Bibelen skal ikke tolkes i sit eget lys, men i et lys, der kommer et andet sted fra, nemlig fra menighedens bekendelse, “det *levende Vidnesbyrd*, som gik fra Mund til Mund i Christi Kirke, uforandret gennem alle Omskiftelser, uafhængigt af alle Skoler i Christenheden, af alle Partier blandt de Skrift-Kloge” (253). Grundtvig erkender, at den lutherske kristendoms ægthed “kan vi christelige Theologer kun *bevise for hinanden*, aldrig for Menigheden” (232), men at det netop er “hele Menighedens ulærde Troes-Bekjendelse” (255), der er det gyldigste bevis for den sande og ægte kristendom (254).

Læs mere

Der er spor af Grundtvigs brug af modsigelsens grundsætning som prøvesten for sandheden flere steder i “Om den sande Christendom”, fx når han skriver, at “hvem der lærer to hinanden bestemt modstridende Ting som Sandhed, lærer jo i Grunden slet Intet, med mindre det skulde være hans Lærdom [dvs. lære], at Ja og Nei, Sandhed og Løgn var eet og det Samme” (106 f.), og når han betegner rationalisternes “selvgjorte Christendom” som “Antichristen-Dom” (225). Tilstedeværelsen af modsigelsens grundsætning er dog især tydelig i dobbeltværkets anden del, “Om Christendommens Sandhed”.

6 Efterliv

I 1844 kom “Om den sande Christendom” i tysk oversættelse med titlen: *Vom wahren Christenthum. Als Gegengift gegen Dr. Karl Gottl. Bretschneiders “religiöse Glaubenslehre nach der Vernunft und der Offenbarung für denkende Leser”*. Oversættelsen var besørget af Dr. Emil Francke, som i et forord dateret den 9. marts 1844 anbefalede Grundtvig til den tysksprogede verden som modgift til K.G. Bretschneiders rationalisme, jf. oversættelsens undertitel. Forordet rummer også en tak for hjælp med oversættelsen til A.G. Rudelbach, der 1828-1845 var superintendent i Glauchau i Sachsen, og hos hvem Francke havde været huslærer i seks år.

Tyve år senere, formentlig i efteråret 1864, mødte præsten Ludvig Wagner i byen Küstrin på grænsen mellem Polen og Tyskland Francke og beskriver ham som en, hvis forhold til Grundtvig er præget af “Beundring uden Sympathi” (jf. Wagner 1898, s. 39). Wagner skriver endvidere følgende om Francke:

han mente, at det egentlig var Grundtvig, som var Skyld i Tvedragten mellem Danmark og Tyskland; personligt havde han ogsaa et lille Mellemværende med Grundtvig, idet han havde oversat Skriftet “Om den sande Kristendom” uden at faa Tak fra Forfatteren. Da jeg [dvs. Wagner] kom hjem til Danmark og fortalte Grundtvig om mit Møde med Dr. Francke, svarede han, at det snarere var *ham*, der havde Grund til at beklage sig over, at den omtalte Afhandling var ført frem for den tyske Læseverden, uden at den anden Halvdel: “Om Kristendommens Sandhed” var kommen med. Det var som en Forsætning [bisætning] uden Eftersætning [hovedsætning] (s. 39).

Grundtvig har altså villet holde sammenhængen mellem de to tvillingskrifter i hævd, selv om han på dette tidspunkt har opgivet sin skelnen mellem den sande kristendom og kristendommens sandhed. Det fremgår bl.a. af et manuskript fra sidst på året 1860, der er et forarbejde til den afsluttende afhandling i *Den christelige Børnelærdom*, som udkom i bogform i 1868, men oprindeligt blev trykt som en artikelrække i 1855-1861 i tidsskriftet *Kirkelig Samler*. Her skriver Grundtvig med adresse til sin "Tvilling-Nød" fra 1826-1827:

Hvor lovfast [dvs. logisk rigtig] (...) end den Forskiel er mellem Spørgsmaalene om den sande Christendom og Christendommens Sandhed, som jeg for en Menneske-Alder siden stræbde at gjøre giældende og ventede Underværker af, saa har den dog, langtfra at gjøre Underværker, viist sig aldeles ubrugelig i Tvisten om Christendom, hvis Ægthed og Sandhed staae og falde med hinanden. (jf. Thaning 1963, s. 680 f.).

Denne afvisning af tvillingskrifternes grundlæggende skelnen afholder som nævnt ikke Grundtvig fra at udgive dem samlet i bogform i 1865. I efterskriften hertil skriver han, at dobbeltværket er forfejlet som stridsskrift, men dueligt som forsvarsskrift, fordi et sådant ikke så meget skal overbevise og gendrive modstandere, men snarere skærme "*Stalbrødrene*", dvs. hans ligesindede (Grundtvig 1865, s. 419). Efterskriften er i øvrigt nok så meget præget af, at Grundtvig, der på dette tidspunkt havde etableret sig som en markant skikkelse i det kirkelige og kulturelle landskab med en betydelig følgeskare, kaldet grundtvigianerne, har følt sig foranlediget til at præcisere sin teologi over for disse staldbrødre (jf. Nørager 2017, s. [11]).

7 Anvendt litteratur

- Begtrup, Holger (1901) *N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825*. København.
- Begtrup, Holger (1936) *N.F.S. Grundtvigs danske Kristendom*, bind 1-2. København.
- Dam, Poul (1999) "Noget om Myterne omkring den Clausen'ske injuriesag og Grundtvigs censurperiodes afslutning" i *Grundtvig-Studier* 1999, s. 7-26. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1824a) "Var Morten Luther en Christen, eller var han en Kjætter?" i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, nr. 36, den 4. maj 1836, sp. 561-566. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1824b) *Nyaars-Morgen. Et Rim*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1825) "Om det attende Aarhundredes Oplysning i Salighedens Sag" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 1, s. 17-39 og s. 97-127. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1825) "Om Natur og Aabenbaring" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 2, s. 1-28, s. 97-128 og s. 201-240. København.

- Grundtvig, N.F.S. (1825) *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1826) “Om den sande Christendom” i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 4, s. 4-24, s. 97-118 og s. 195-216; bind 5, s. 218-257. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1826) *Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1826-1827) “Om Christendommens Sandhed” i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 6, s. 18-39, s. 117-153 og s. 212-244; bind 7, s. 1-30 og s. 226-275; bind 8, s. 223-251; bind 9, s. 30-62 og s. 97-148. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1827) “Om Religions-Frihed” i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 8, s. 28-59 og s. 136-171. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1844) *Vom wahren Christenthum. Als Gegengift gegen Dr. Karl Gottl. Bretschneiders “religiöse Glaubenslehre nach der Vernunft und der Offenbarung für denkende Leser”*, overs. Emil Francke. Leipzig.
- Grundtvig, N.F.S. (1865) *Om den sande Christendom og Om Christendommens Sandhed*, 2. udg. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1866) *Om Religions-Frihed. (Tredie og sidste Stykke). Slutningen af en Afhandling i Theologisk Maanedsskrift, 8de Bind. Trykt 1827. Undertrykt samme Aar. Løsladt 1866*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1868) *Den christelige Børnelærdom, betragtet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig. Anden Udgave, optrykt efter “Kirkelig Samler”*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1906) “Af Brevveksling mellem Nørrejylland og Christianshavn” i *N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, bind 4, s. 228-236. København.
- Nørager, Troels (2017) “En Tvilling-Nød fra Tyverne”. *Grundtvigs apologetik i Om den sande Christendom og Om Christendommens Sandhed* i *Aarhus University Library*. DOI:10.7146/aul.180.138. Aarhus.
- Pedersen, Kim Arne (2013) “Den teologiske modtagelse af Verdenskrøniken 1812” i *Grundtvig-Studier* 2013, s. 175-201. København.
- Rudelbach, A.G. (1825) “Fortale” i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 1, s. 1-16. København.
- Thaning, Kaj (1963) *Menneske først -. Grundtvigs opgør med sig selv*, bind 1-3. København.
- Thaning, Kaj (1981) “Den ‘mageløse opdagelse’s tilblivelse” i *Grundtvig-*

Studier 1981, s. 7-29. København.

- Thodberg, Christian & Anders Pontoppidan Thyssen udg. (1983) *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys. Hovedtanker og Udviklingslinier fra de senere Års Grundtvigforskning.* Århus.
- Wagner, Ludvig (1898) *Erindringer om Krigsfangenskabet 1864.* København.